

Az urak megkukultak.

Mindnek volt bőven vaj a füle mögött.

Piusra pislogtak, adna felmentést Jézus nevében, cáfolván a pokol közeledtét. Pius atya, ki a beteg apát helyett kormányozta a várai domonkos kolostort, s a cseh vértések bevonulás óta (a bíró jóvoltából) a plébánia érdekeit is képviselte a tanácsüléseken, valamint a lefizetett pápai legátus jóvoltából ideiglenes inkvizítori címet is nyert, megfontoltan emelkedett szólásra.

– Mint azt tudós barátunk tette – mosolygott kegyesen Stompfeld Ámosra –, magam is hivatkozhatnék bölcs eleinkre, kik között sokan leírták már a büntetés tűzének természetét, avagy megkérdezhetném, vajon melyik pokolhoz kerül közelebb Selmec? A Lymbus Patrumhoz, hová az első pünkösöd előtt elhaltak lelkei kerültek, vagy a Lymbus Infatumhoz, mely tudvalevőleg ama gyermekek lakhelye, kik a szent keresztség elnyerése előtt halnak meg?

Most a tudósra került a pislogás sora.

– Ha eme poklok felé süllyed a váras – mosolygott rá Pius melegen és *szinte* megbocsátón –, az lakóit kevésbé érinti, mint azt pogány logikán pallérozott eszméteddel magad is bizonytalanná belátod. Ám ha a purgatóriumba vezető út nyílik meg alattunk – emelte a hangját –, miképpen erre már volt példa sok évek előtt, a nagy földmozgás idején, nos akkor is segítene rajtunk az Úristenhez és Szent Fiához szálló imáink sora. Így van?

– Minden bizonytalanná – suttogetta a tudós.

– Imádkozzunk tehát, testvéreim – fordult társaihoz Pius atya –, bizonyítván, hogy a hit ereje mindig nagyobb bármily nyakatekert okoskodásnál, legyen bár szó az vizek folyásáról, csóvás csillagok égi bolyongásáról avagy afféle görög ravaszkodásról, amely számításokkal próbálja felmérni a teremtett világ végtelenségét.

A bolond ingenárius meghajtotta fejét. Minek szórná tovább gyöngyeit e disznók elé? Levelező barátai óva intették a szajkódástól. A bölcs a bolondtól is tanul, a bolond a bölcstől se.

– Mondjátok utánam – dörögte Pius –, Miatyánk, ki vagy a mennyekben...

És az urak sietősen elrebegették az imát. A bolond ingenárius is velük zsolozsmázott, miközben Selmec észrevétlen, biztos lassúsággal csúszott egyre közelebb a poklok fenekéhez.

Sántha József

GOETHE MŰVEK

B. Z. A.-nak és Igor Kandúrnak

Már a faszor elején látszott – mesélte a pozsonyi rabbi, aki maga ugyan a legkevésbé sem volt Goethe-rajongó, csupán figyelemmel kísérte, megrendelte és elolvasta a német és francia irodalom újdonságait –, hogy a fák nem a természet rendje szerint sorakoznak a weimari sétányon, nem a perspektíva törvényeit követve voltak egyre kisebbek, hanem sokkal gyorsabban.

Néhány évtizede szeretett volna Voltaire-rel is találkozni, de mire elért Franciaországba, sajnálattal közölték vele, hogy a kitűnő filozófus immár húsz éve halott, s így a magával cipelt Voltaire-összest, a kisalakú, hatodré, okkersárga bőrbe kötött, majd száz darabból álló kötetet vihette is vissza anélkül, hogy a nagy francia elláthatta volna kézjegyével, s ő, a pozsonyi rabbi, aki a maga kétméteres magasságával itt, Weimarban is legyőzte az egyre élénkülő távolságot, lassan a fasor bükkjei fölé látott, kellemetlenül érezvén magát, mintha lépésenként egyre nőne, holott csak a mesterségesen visszametsett fák lettek alágúyruve közeledése visszafogott lassúságának.

Mire a világhírű, nyugodtan jelentsük ki, a világirodalom legnagyobb élő alakja otthonának közelébe ért, már szégyellte a fasor törpének tűnő fái között a maga kétméteres magasságát, egyre csak zsugorodott, összehúzta magát, hogy bosszúságára ne lássa a lombok tetejét, amelyek veszélyes alacsonyságban, cserjeként meredeztek mellette. Nem, a legkevésbé sem mondhatta magát Goethe-szakértőnek, még Rousseaurajongónak leginkább, de azt a betegesen gyermekded, önmaga elméleteitől meggárgyult léha párizsit nemigen óhajtotta látni. Művelt zsidó lévén, megkedveltette magát a legnagyobbak mondott európai kultúrszenteket, gondolatvándorokat, hiszen ezek műveit olvasgatta folyton, a *Vallomásokat* leginkább, sokszor a *Faustot*, el-elmerengett Voltaire királyi katedróján, cso-dál-ko-zott, igen, csodálkozott leginkább, hogy mit írnak és mit mernek, ez a Goethe leginkább, akinek még a Hatalmas Napóleon is rajongója volt, de ő, a pozsonyi rabbi nem.

Ezért csodálkozott, cso-dál-ko-zott egész életében, hogy a *Wilhelm Meister* és a *Vonzások és választások* sem, és főként a *Faustja* sem. Megnyugodott, amikor látta, hogy az író laka nem törpébb, mint ami őt most körülvette: Módjával kedélyes kis ház, ápolt park, szerény otthonosság levegője. Márpedig a hozzá vezető sétány azt sugallta, hogy itt törpénél is törpébb lakajok, mezezett házi oroszlánok, ketrechen turbékoló galambok, elegáns öltönyökbe bújt csimpánzok fogadják majd őt, aki persze senki, még annál is alábbvaló, csak egy pozsonyi rabbi, írástudó és betűszerető laikus. Föltűnő ugyan lehetett volna, hogy az őt fogadó házi személyzet még a melléig sem ér, s hogy a megbeszélte időpontnál kissé később, csak két hónap múlva szerencsételtetett abban a megtiszteltetésben, hogy személyesen láthassa a német géniuszt. Ám a Voltaire-effektus, hogy dedikálni indulsz egy húsz éve halotthoz, nem mész el rajongott filozófusodhoz még életében, viszont elindulsz a halottnak vélt – mert mikor is született? – írófejedelemhez, akinek a műveit ugyan nem tartod sokra, végül is mindez józan és dicséretes elégedettséggel tölthette el.

Nehéz út volt ez, szerfölött hosszúra nyúlt, sok gonddal járulékos, és semmi más nem vezérelte, mint hogy a zsidó ember a gondolatnak legjobb értője, hagyományosan és több ezer év óta a leírt betűk megszállottja, hogy hamis ra-jon-gá-sa számára is érzékivé váljék, hogy letegye névjegyét és koszorúját Goethe sírhalmára. Iszákjában az akkori Goethe összes kötete, amelyeket a környező dombok között, Buchenwald szelíd lankái között naponta olvasott, igényesnek és szerfölött légiesnek vagy inkább légből kapott gondolatokkal gyurmázónak mutatták az életművet.

Hetente meg kellett jelennie a Goethe-ház prefektusai előtt, ahol mindenféleről kérdezték, de leginkább mindannyiszor lemérték szégyenszemre a magasságát, fejének körfogatát, úgy vélte, kissé túlzott német alapossággal, két szemének ornyerge közötti távolságát. Egy külön nyelvtanárt is kapott, hogy lehetőleg tolmács nélkül társalogjanak, aki megállapította, hogy jobb a németje, mint ahogy Weimarban ezek a közrendű szász szatócsok ivadécai beszélnek, mint Frau Schopenhauer vagy a sűrűn

idelátogató porosz professzorok. Több tucat kérdőívet kellett kitöltenie, mit is gondol Margit tragédiájáról, a byroni szárnyak bársonyáról, a szentimentalizmus leharapott gyíkfarkáról, az életről, mely semmiképpen nem ellentéte a halálnak, csak valami *más*, az antik szcenáriumról, amelyet csak egy átszállójegyet váltott utas gondolhat értelmezhetőnek; nem giccses-é Mignon kétneműsége, s mért volt az éjszaka amaz éj szaka, amikor a dolgok különváltak, s hogy a nagy német nem egy közönséges szerelmes útonálló-é?

A pozsonyi rabbi járt Oxfordban, és ehhez képest nemigen értette, hogy ez a szellemi kulipintyó miként is tekinthető a világirodalom fővárosának, amikor csak heverésző teheneket látott, károgó tyúkokat meg mindenféle hájjal megkent hercegudvari parókákat. Időzése meghaladta anyagi lehetőségeit, különösen a ritkán, de fényes külsőségek között előadott Goethe-darabok megtekintése, a környező városokba tett kirándulások sora, Schiller kétnaponta kiásott és kézbe vehető koponyája s maga a koszt és kvártély fogyasztotta alattomosan a pénzét. Mikor augusztus végén bebocsáttatást nyert végre a teljesen puritán és számára ezáltal kedves Goethe-lakba, a titkár óvatosan figyelmeztette, hogy az író kedvenc pudlija éppen valamely bélfertőzés következtében némi tisztátalansággal pecsételte meg itt-ott a szellem óriásának lakát, s nagyon ügyeljen, hogy valamelyik kupacba bele ne lépjen.

Arabbi fölhevült állapotában kicsinyesnek érezte mindezt, szeretett volna már szemtől szembe kerülni a Szellemóriással – kezében a sarki kioszkban árult Schiller-koponyával és Schiller-birsalmával –, akit pedig ő egyáltalán nem gondolt most sem annak, csupán egy leküzdhető akadályversenynek, gátfutásnak, szellemi kirakosgatónak. A hosszú várakozás, az előkészületek válogatott sokfélesége hatott rá efféle türelmetlenséggel. A kicsinyre nőtt személyzet láttán teljességgel biztos volt abban, ahogy a fák is, és az itt jelen lévő természet minden fajtájú egyede egy daliás, bár nem túl magas, csak a *mesterséges* környezetéhez képest derék férfiúra lel, ezért a fogadószobájába belépve megdöbbsentette, hogy az ő több mint kétméteres magasságához és az inasokhoz képest egy felsőtestében erőteljes, ám egészében zömök törpe mondja magát Johann Wolfgangnak, akinek a lába a széken ülve messze nem érte a földet. Üljön le, kérem, üljön már le, visította felé otrombán egy hang, de hiába nézett körbe, nem talált széket vagy díványt, semmiféle ülőalkalmatosságot a szobában. Egy csizmapucoló padkára végül is leereszkedett, mintha három részbe törték volna, a hatalmas test megvonaglott.

Én vagyok Goethe, hallatszott abban a pillanatban drámai tónussal egy szentori hang, ott szaporázta körben kerekded lábával, pajzsszerű felsőtestével, amelyen kitűntetések, emlékérmek, medálok tucatjai sorakoztak. Az egész ember ragyogott és csilिंगelt. Én vagyok Goethe, mondogatta diadalmasan, én vagyok Johann Wolfgang: Goethét látni és meghalni, ezt akarják valamennyien! Én vagyok Goethe, mondta Goethe, és természetesen Goethe cáfolata is! – miközben bal kezével egy antik gipszmásolaton, gyaníthatólag az erős kezdéstől kimerülve megpihent. Egy közönséges aggyal belátható, hogy nem bírhatok el önmagammal, én is csak egy ember vagyok, de nem goethei ember. Hordozhatom, de nem tulajdoníthatok a szellemi mibenlétemnek különleges jelentést. Rettenetes azzal ébredni, hogy te vagy Goethe, fölnyitod a szemed, és eléd bomlik az egész Goetheséged, mondta Goethe, ha szabad egyáltalán ilyeneket mondani. Rajtam az elmúlás és a halál pókhálója, egy sorban állok én is, amelynek elején a nagy Goethe, egy többedrendű ember az időben, aki saját nagyságának a tükrei mélyén trónol.

Mert nevetséges és szájalmas, ha éppen nem botrányos, amikor Goethe azt mondja: *Ő Goethe*. Nem, még ő sem mondhatja ki ilyen nyilvánosan ezt. Nem, a világon ezt így senki nem jelentheti ki, mert mindez túl nagy szellemi tehertétel egy halandónak. Minden előzetes kalkuláció nélkül nem szabad ilyet mondani. Ha én, aki Goethe vagyok, magam se mondhatom ki, hogy Goethe vagyok, akkor ez a fogalom, ez az érzés, ez a tudat hamarosan elporlad. Egy leláncolt Prométheusz, egy a maga szobrába rekedt Goethe! Milyen jó magának, mondta Goethe, maga bátran kimondhatja, hogy Zimmermann vagyok, a pozsonyi rabbi! Kimondja, és nem cselekszik az ész ellen, nem mond ki természetellenes dolgokat, nem tesz magában kárt! Míg én, ha bemutatkozom, már megcsalom a világot, hiszen Goethe vagyok ugyan, de nem *természetes* Goethe, mert ezzel az aggyal és ezzel a hírnévvel már természetes ember nincs. Elviheti, elcipelheti valameddig, de aztán mint egy nehéz korszót, kérem, ne is gondoljon most arra az elmebomlott Kleistre, hirtelen arra ébred, hogy le kell raknia. Valahogy meg kell tudnia szabadulni tőle, mert mindez rettenetes tehertétel.

Egy nap felébredek, és a mirigyeim nem termelik ki többé a Goetheségemet. Az agyam egyszerűen nem az én gondolataimat, nem Goethe-szerű gondolatokat termel ki. Kér egy szelet füstöt? – kérdezem, és nyilvánvalóan tudom, hogy ezt Goethe egyszerűen nem kérdezheti. Etyele-petyele, ezt sem mondhatja Goethe. Van a világ és a szavak egy része, amelyeket Goethe nem gondolhat el, és sosem mondhat ki. Szarrágó szamarak szara, gondolom, de ezt Goethe nem gondolhatja, és nem mondhatja ki. Megrázó és megrendítő, Zimmermann uram, hogy a világ elevenebb felét Goethe nem gondolhatja el, és nem mondhatja ki! Vannak Goethe-szerű és nem Goethe-szerű problémák! De hát mit ér egy olyan ember, akinek korlátozva van az agya, és lexikálisan ki van gyomlálva a nyelve? Mit ér egy olyan Goethe, aki nem bírhat a saját akaratóval, mert azt már széthordták, lemásolták, azt szajkózzák úton-útfélen, és már csak ehhez képest mondhat valamit? Ha Goethéről olvasok, olyan, mintha a legnagyobb ellenségemről olvasnék *egy rólam szóló*, számomra elviselhetetlen ökörséget. Örülhetnék is neki, ha nem tudnám, hogy miközben ezeket a számomra gyűlöletes tényeket szajkózzák, engem a legtökéletesebben és számomra a legundorítóbb módon félreértenek.

Leülök az íróasztalomhoz, mondta Goethe, és évek óta semmi más nem jut az eszembe, mint hogy most Goethe leült az íróasztalához. És Goethe valóban kicsiny, görbe lábát lelógatva visszaült az íróasztalához. Maga azt gondolja, Zimmermann uram, hogy Goethe az íróasztalánál egyből velősebbnél velősebb gondolatokat ír a pennájával. De nem! Legtöbbször leülök ide, és felírom a lap tetejére, hogy én vagyok Goethe. Nem hiúságból, félre ne értse, csupán a pusztá tényről rögzítem, hogy nem kalandozhatnak el a gondolataim, nem oszthatom szét és nem gyűjtögethetem egybe a világ rajtam kívül eső tényeit, mert valójában csak a Goetheségemmel megáldott-megvert gondolataim csontjait rágcsálhatom.

Hogy én vagyok Goethe, ez az agyam szabad működésének az arculcsapása. Rettenetesen áporodott levegő, amit sosem szellőztethet ki. Egy szellemi kupleráj, ahol arcom delejesen szép vonásai akadnak a horgomra. Ha már végképp semmi nem jut az eszembe, hiszen évek, évtizedek óta nagyjából ez a helyzet, akkor néha erőt veszek magamon, és azt írom a lap tetejére, hogy én vagyok Kleist, Büchner, Novalis, váltokozva mindazok a honombéli írók, akikről futólag sem vettem tudomást, ám akiket titokban csodáltam, már legalábbis azt a lényüket, hogy ők egyáltalán nem Goethék, és nincs efféle Goethe-komplexusuk. Nem Kleist, nem Büchner és semmiképpen nem

Hölderlin iránti áhítat ez, értse meg, Zimmermann uram, hanem a nagyságától fuldokló lény szomorú testamentuma, egy szabad vallás folytonos követelése, amelynek nincs Istene. Vagy ha van, az maga a Téboly. És bizony szárnyra kelt és ragyogott a tollam, mihelyt azt írtam a lap tetejére, hogy Büchner, drámák tucatjait írtam meg és téptem szét, mihelyt azt írtam a füzetem elejére, hogy Kleist, hiszen az írás közben azt tapasztaltam, mindenre szüksége van az embernek, csak önmagára nem.

Hogyan lettem én Goethe?, kérdezem magamtól a harmadik pohár vörösbor után. Fiatal koromban, persze, túl ifjan lettem Goethe, s ezzel a vén fejem nem tud megbárátkozni. Aztán több hónapos mezekben töltött farsangomból vissza kellett ülnöm a teljesen túlhaladott és túlérlelt, az unalom forgácsaiból összeillesztett *Faustom*hoz. Pedig mennyire szerettem volna még a kataton költő Hölderlin parádés pásztori ömlengéseiben tetszelegni! Büchner obszcén, borsókat faló hőstét művembe sóhajtani ugyanolyan tömörséggel *Faustom* már olyan öblös semmitmondás és szertelen közhelygyűjtemény, hogy egyetlen sorát, egyetlen gondolatát sem bírom elviselni. Mintha nem az a könnyű kéz melengedett volna többé, nem az a puha, áttetsző árny lengett volna a dolgaimban, amit fiatal hévvel valaha megéreztem. Felírtam a lap tetejére, hogy Goethe, és be kellett fejeznem, amit elkezdtem, holott már nem voltam többé Goethe, ki tudja, kivé lehettem volna, ha elhittem volna, hogy *soha többé Goethe*: Én Goethe már nem!

Amikor az egyórásra szánt beszélgetés végén még tíz perc maradt, hogy teázzanak és a ház asszonyainak süteményeiből megterítsenek a kert felőli lugasban, Zimmermann végül is bevallotta: ő igazából nem is az élő Goethehez jött, hanem a halott híresség sírjához érkezett, egy szerény koszorút akart elhelyezni a halott Mester sírjára, szégyelli tévedését, de amint Voltaire esetében, akihez késve érkezett, húsz év késéssel, ami persze csak Voltaire-re vet rossz fényt, most még kínosabb számára, hogy *egy évvel* korábban érkezvén, igazából csak itt, Weimarban kezdte el a Mester műveinek újraolvasását, mert egy halottal végül is nem beszélgethet az ember, egy halott sírjához nem úgy látogat el, hogy a műveiben kielélt számtalan problémát átgondolná. Mikor meghallotta, hogy a nagy Goethe még nem hunyt el, megvallja, kissé kétségbeesett, hiszen oly sokáig tart egy ilyen szellemi út, és a valóságos út még ennél sokkal hosszabb; egy szóval, megrendítette ez a halottnak hitt költővel való találkozás, holott azok az eszmék, az antikvitás, a mediterrán szelleme őt magát is mindig is lenyűgözték. Mindaz azonban, amit hol itt, hol ott hallott, mégis arra ösztönzi, hogy Buchenwald gyönyörűséges sík vidékén valahová letegye saját hiúságának koszorúját. Hiszi, hogy mindazok a dolgok, amelyek a szellemet szolgálják, sosem erőtlenednek el, még ha a Mester nem érzi is, hogy világhíre az ő benső lényét szolgálja. Ilyen gömbölyded mondatokkal udvarolt a pozsonyi rabbi az öregembernek, mire az szinte vijjogva emelkedett fel ültő helyéből, és most nem zavarta már, hogy a pozsonyi rabbi nála jószerivel méterrel is magasabb. Igazából nem zavarta semmi, egyszerűen forgolódott, és tánkra perdült. Közben Eckermann beszélget Goethevel, mondta Goethe, és föltehetően az egész életművéről, életművemről, helyesbített Goethe, szeretne beható ismeretekkel rendelkezni, az ízléséről leginkább, az ízléséről leginkább, helyesbített Goethe, a világlátásomról, a mások által kimunkált esztétikai nézeteimről, nézetéről, helyesbített Goethe, és bizonyosan nagy fontosságú beszélgetések anyagát tárja majd a világ elé a holtom után, Goethe holtja után, helyesbített Goethe, amelyben szellemi fölényem e kisszerű s kisszerűségem e szellem fölényében nem érhető tetten, azonképpen én, ahogy ő megírja a *Beszélgetéseket Goethevel*, ugyanúgy én is megírom természetesen a magam opuszát; *Beszélgetések Ecker-*

mann-nal, amely a legfontosabb és leginkább időtállóbb művem lesz. Goethe meghal, Eckermann él, nagy bizonyossággal én volnék az érdekesebb személy, miközben nem gondolható el, hogy Eckermann magát hordozván engem hordoz. Abban, amit majd Eckermann ír, abban én nem lehetek Goethe, mindabban, amit én írok Eckermannról, abban nem lehet Eckermann semmiképpen Eckermann, csak én lehetek a fontos, Goethe. Lényegbe vágó, mondta Goethe, hogy nyilvánvaló túlsúlyunkat egy ilyen kényes helyzetben semmiképpen ne akarjuk a saját mondanivalónként megtartani, sokkal inkább hagyatkozzunk a mások által föllelt Goethére, a mások által lebilincselőnek talált Eckermannra.

Amikor a házat megkerülve a pozsonyi rabbi még egyszer visszanézett az egyszerű homlokzatra, hogy szégyenével ne maradjon adósa az emlékének, látnia kellett, hogy egy közönséges köntösben a többi ajtó elé kilépő Goethe kezét fog a tanácsosokkal, a nagyhercegi udvar családtagjaival, távolabb egy másik Goethe selyemköntösben kezét fog Eckermann-nal, egy természetben kissé daliásabb Goethe még néhány szót is intéz a távolodóhoz. S az jutott eszébe, hogy annak egy sokkal természetesebb, egy *zsír-új* Goethe jutott, egy egyszerűbb, méltóságteljesebb, de semmiképpen nem egy szivárvány színeiben pompázó papagáj-Goethe.

Valaki meghal, gondolta a rabbi, távolodván a Goethe-házból, a másik boltot nyit, hogy pénzre váltsa a halott gazdag személyiségét. Miután az eredeti nem kapható a boltban, a különböző napszakokban más-más lényeggel átítatott darabját próbálja árucikké sűríteni. Ehhez hatalmas erőre van szüksége, úgy gondolja, át kell törnie a halott zárt személyiségének falait, hogy értéket képezzen belőle. Tudja persze, hogy mindez az ő agyában foszlányokként jelen lévő emlékek diribdarabja, amelyből csak kallódó szörnyeket, retusált álszemélyiségeket képezhet, de a rabul esett elméjében kitörölhetetlenül ott ül ennek a halottnak a remélt teljessége. Csak ebből az egészből lehetséges értelmes pillantást vetni a világra, minden torzítás mögül a maga háborodott lelke tűnik elő. Még ha a halott nem írt, nem hagyott volna maga után feljegyzéseket, csak a szavaira emlékezhetne, a beszéd zajára, mozdulatai finomságára, ahogy elsímogatta maga körül a világ ráncait. Kétségei támadnak, hogy ebből a megidézett alakból magát eltüntesse. Mint emlékező, úgy érzi, valamiként mindig jelen van, rávetül valamennyi árnyéka erre a lényre, képtelen olyan helyzetet elfoglalni, hogy a halott személyisége tisztán kirajzolódhassék.

Amikor könyveit összepakolta az Elefántban, annak a meggyőződésének adott hangot, hogy nem a Goethe-lakban, csupán egy Goethe-farmon járt, ahol a hatalmas életmű elé takarásként kitenyésztett fontoskodó Goethéket celebrálnak. A talentum vakító fényei, gondolta akkor, s mentében látta is, hogy a Goethével teli buchenwaldi mezőkön miként nyílnak tányérnyira a sokcsillagú napraforgó mézsárga virágai.